

El treball de la *pauma* als pobles del Parc Natural dels Ports

Pepa Subirats Rosiñol

Grup de natura i tradició Lo Teixet

Les conclusions del treball que es mostren a continuació són el resultat de diferents recerques que s'han fet des de 2005 sobre el treball de la *pauma* (*Chamaerops humilis*) a les Terres de l'Ebre. L'IPEC-Documentació de 2006-2007 va servir per a sistematitzar la informació que es tenia i per a generar-ne de nova. El marc físic escollit va ser els pobles que es dedicaven al treball de la pauma pertanyents al Parc Natural dels Ports de Tortosa-Beseit. Tot seguit donem pas a les conclusions que es van generar.

La primera matèria, el procés de producció i la comercialització

Els pobles pertanyents al Parc Natural dels Ports que tenien el treball de la *pauma* com a principal font d'ingressos són Alfara de Carles, els Reguers (Tortosa), Mas de Barberans i Paüls. Als altres pobles es desconeix l'ofici. Les persones que s'han trobat a algun altre poble coneixedores de l'ofici, Arnes i Jesús (EMD, Tortosa), eren nascudes a Alfara de Carles.

S'observen dues maneres de treballar: l'una orientada bàsica-

ment a l'autovenda, a la venda als mitjancers, a l'intercanvi de productes de *pauma* per productes alimentaris i a l'elaboració de productes per a ús propi, característica de Mas de Barberans, i l'altra amb un procediment mig industrial orientada a la venda a una empresa privada o agrupant-se en cooperatives, característica de les altres tres poblacions: Alfara de Carles, els Reguers (Tortosa) i Paüls.

L'adquisició de la primera matèria a Mas de Barberans tenia lloc mitjançant la recol·lecció a zones properes del poble i a la serra del Montsià. Hi havia unitats familiars que feien molta producció i compraven les paumes als majoristes. Es coneixia, per una recerca d'història oral prèvia, que l'accés als *paumerals* depenia de si els margallons es trobaven en terrenys comunals, amb un ús lliure, o en finques privades; en aquest cas s'havien de regir per contractes de paraula, amb un pagament que podia ser amb diners o amb espècies.¹ A la resta de pobles es comprava la primera matèria: a la cooperativa, a l'empresa privada o als majoristes.

Excepcionalment es podien proveir de *pauma* ells mateixos.

S'han documentat uns senyors que actuaven com a majoristes que venien les *paumes* i després compraven els cabassos: Ramon Gasco, de Tortosa, amb el magatzem als Reguers, i Víctor Gellida, de Mas de Barberans, amb el magatzem a aquest municipi.

La preparació de la primera matèria implica un procés llarg a Mas de Barberans, procés que s'escurça en el cas d'Alfara de Carles, els Reguers i Paüls, ja que compraven la primera matèria. Les parts del procés documentades a Mas de Barberans i inexistentes –amb alguna excepció– a les altres poblacions són les següents: anar a fer *paumes*, arplegar les *paumes* i transportar-les, assecar i solejar les *paumes*, i afeixar les paumes i guardar-les. Les altres parts del procés, *embrinar* (separar els diferents folíols que té la *pauma*), *escoellar* (tallar el tronxo amb un tallant), triar els brins, banyar els brins, tintar els brins, fer el cordell, fer la llata (trenar els diferents brins per fer la trena), *esmetxar* (tallar les puntes dels brins que surten de la trena), blanquejar la llata, cosir, envorar i ansar, són comunes als quatre pobles. Hi ha una diferència quant a l'ordre del procés en dos fases: a Mas de Barberans i a Paüls primer *s'embrina* i després *s'escoella*, i a Alfara de Carles i als Reguers primer *s'escoella* i després *s'embrina*.

De l'acció de creuar els brins per formar una trena que després serveix per a fer diferents objectes se'n diu "llatar". Quant als tipus de llata, estan documentats els tres

Asunción Cardona Ventura, artesana de la pauma. Joan M. Ventura Cardona, 16 d'agost de 2009.

tipus a les quatre poblacions: llata de tretze *cameres* (ramals), llata de nou *cameres* i llata de *puntetes*. La llata de tretze *cameres* es feia bàsicament a Mas de Barberans. La llata de nou *cameres* és comuna a les quatre poblacions. La llata de *puntetes* també la saben fer als quatre municipis, però té una utilitat totalment decorativa i mai s'utilitzava per a les peces que s'havien de vendre a l'empresa privada o a les cooperatives.

La llata es mesura en braces. Una braça és la llata que cabia des de la punta dels dits d'una mà a la punta dels dits de l'altra amb els braços oberts. La quantitat de braces era una de les maneres que tenien de distingir els cabassos. Així, en les quatre poblacions es parla de cabassos de cinc, de

cabassos de set, de cabassos d'onze...

A les quatre poblacions s'estenien els rols de llata al sol per blanquejar-los. Després s'havia de cosir, operació que es duia a terme amb cordells fets amb dos brins entrelligats i amb unes agulles especials d'uns 10 a 20 centímetres de llargada i acabades en punta per un costat i en un forat a l'altre, per on passa el cordell. Després s'havia de fer la vora o doble vora i les anses en la majoria de peces. A l'hora de blanquejar hi ha diferències: així com al Mas de Barberans no es va blanquejar mai amb sofre, als Reguers, tant a la cooperativa obrera El Porvenir com a l'empresa privada Industrial Palmera com a la Cooperativa Nacional Sindicalista, es blanquejava el producte acabat amb sofre.

El tintatge dels brins es realitzava amb el mateix procediment a les quatre poblacions. El colorant utilitzat s'anomena anilina i es comprava a una botiga de Tortosa anomenada Canivell. El descobriment d'aquest tipus de tints químics es remunta a mitjans del segle XIX. Tenint en compte la informació oral, sempre s'han tintat els brins, ja que el record dels informants més grans, tot i comptant amb la memòria acumulada dels seus avantpassats, es remunta al temps en què ja s'havia descobert l'anilina. Quant a la documentació escrita, en la descripció de béns dels inventaris notariais d'època moderna de diferents poblacions del Baix Ebre i Montsià, analitzats per l'historiador Hilari Muñoz, apareix la descripció dels colors de les peces

de roba; mai en les descripcions de peces de *pauma* arriben al detall de si són peces decorades amb brins tintats o no. Per tant es desconeix si es tintaven amb colorants naturals.

Les eines bàsiques utilitzades en el treball de la *pauma* són comunes als quatre pobles: un tallant per a separar el tronxo de la *pauma* (*escoellar*) i una agulla per a cosir *sàries* (*sàrries*) i cabassos, i una més menuda per a cosir la peça fina. Aquestes eines les feien els ferrers dels pobles respectius. D'altres eines que podríem anomenar auxiliars varien més atenent variants personals i temporals que no geogràfiques.

Quant a la tipologia de peces s'observa aquesta característica que determina dos maneres de fer diferents entre les poblacions abans esmentades. A Mas de Barberans, el treball de la *pauma* era molt utilitari; es tenia una planta al costat de casa, es coneixia una tècnica i s'adequava aquest saber a la fabricació d'objectes per guanyar-se la vida però també per a ús propi. De les quaranta-vuit peces documentades a Mas de Barberans només quinze es feien per a vendre i la resta es feien per a ús propi. I aquestes quinze es venien de manera habitual: les *sàries* de tres mides i els cabassos de set mides. Tot i que es feien molts de cabassos, la majoria es feien per a intercanviar per productes alimentaris de llarga durada, o sigui per a baratar.² La peça que més es feia per a vendre era la *sària*, recipient de llata de *pauma* més ampla de base (*sòl de la sària*) que de la boca. Es col·locava de través damunt d'un

matxo gran, formava bossa per cada un dels costats i era per a transportar “lo fato” per a tota la gent que no tenia carro o quan el carro no podia arribar-hi per la dificultat del terreny. Si bé hi havia persones que es venien elles mateixes les seves pròpies *sàries*, la majoria les compraven a uns mitjancers que s’anomenaven *sarieros*. Aquests *sarieros* venien el seu producte a les comarques veïnes de l’Alt i el Baix Maestrat, els Ports i el Mataranya. Quant a la resta de poblacions objecte d’estudi – Alfara de Carles, Els Reguers i Paüls–, es dedicaven exclusivament a la venda de cabassos per a vendre a les cooperatives o a l’empresa privada. Els cabassos bàsicament eren tarongers i escombriaires.

La cooperativa obrera El Porvenir és un exemple de cooperativisme en una època en què l’associacionisme obrer tenia un gran protagonisme a les Terres de l’Ebre. La cooperativa es va fundar al 1921 als Reguers (Tortosa) i es va reconstruir després de patir un incendi l’any 1925. Eren anys de gran conflictivitat social i els Reguers en va ser un exemple. La cooperativa es va tancar el 1937 en plena Guerra Civil. El volum de producció era important i amb la informació extreta d’un paper secant el volum de fabricació des de l’1 de gener de 1925 fins al 31 de desembre de 1929 va ser de 500.333 cabassos i en la seva fabricació es van utilitzar 723.370 quilos de *pauma*.

La Industrial Palmera era una empresa que es dedicava a la comercialització de productes de

pauma fundada abans del 1921 i que va durar fins al 1988. Importaven la *pauma* bàsicament d’Andalusia –Sevilla, Carmona– i també de la província d’Alacant –Gata de Gorgos i Pedreguer. Arribava la *pauma* a Tortosa amb el tren, vagons sencers de *pauma*, i la pujaven als Reguers amb un camió. Emmagatzemaven la *pauma* i les treballadores dels Reguers la compraven i feien cabassos. En èpoques de forta demanda, com va ser entre els anys 1950 i 1960, necessitaven molta mà d’obra i la buscaven fora del municipi. Aquesta mà d’obra la trobaven als pobles on el treball de la *pauma* era tradicionalment una font important d’ingressos: Paüls, Alfara de Carles, Mas de Barberans i, excepcionalment, Rasquera.

Els principals clients de la Industrial Palmera eren per als cabassos tarongers –València, Burriana–; per als escombriaires, Barcelona, i per a cabassos de diferents mides, Saragossa, Pamplona i Lleida. La darrera comanda es va servir l’any 1988 a València.

Tots els socis d’aquesta empresa eren dels Reguers menys un que era de Paüls. Quant a Mas de Barberans, un dels socis de l’empresa pujava les *paumes* a casa d’una família de Mas de Barberans i ells s’encarregaven de buscar les lladores del Mas de Barberans que els feien els rotllets de llata. La Industrial Palmera, una vegada tenia els rotllets, buscava gent dels Reguers i d’Alfara de Carles perquè els cosís.³

La Cooperativa Nacional Sindicalista: Unión Agrícola de Arte-

Exemplar de margalló d’1,70 m d’altura, al Parc Natural dels Ports. Joan M. Ventura Cardona, 15 d’agost de 2009.

sanos Capaceres es va constituir com a societat l’any 1954 i és un clar exemple de sindicalisme vertical. Estava situada al mateix lloc on va ser la cooperativa obrera El Porvenir i que actualment és la seu de l’Ajuntament dels Reguers. La Cooperativa va fer fallida als anys 1960. Per a aquesta cooperativa treballaven persones dels Reguers i d’Alfara de Carles. Aquesta cooperativa va començar treballant la *pauma* a la manera tradicional però va introduir el punt mallorquí i més tard el plàstic. Dones dels Reguers anaven a ensenyar a fer cistelles de punt mallorquí a dones d’Alfara de Carles. Amb la incorporació del plàstic les peces s’havien de fer amb uns motlles de fusta que feien els fusters dels Reguers.

Aspectes socials de l'activitat

Analitzant la divisió sexual i per edat del treball de tot el procés es dedueix que l'ofici de llatadora és un ofici femení ja que en tota la seqüència intervenen les dones: un 50% de manera exclusiva, un 20% compartit femení i masculí, un altre 20% compartit femení, masculí i infantil, i un 10% femení i infantil. Aquesta divisió permetia una conciliació laboral i familiar que incloïa els membres dependents de la família dins del procés productiu.

Quant als horaris és molt difícil de calcular, ja que es veu afectat el temps de dedicació pel cicle productiu de l'olivera, font principal de recursos de la pagesia d'aquests pobles. Aquest cicle fa que hi hagués una desocupació temporal, bàsicament en les tasques assignades al col·lectiu femení. Tot i això, la informació revela una dedicació diària de moltes hores entre la generació nascuda entre el darrer terç del segle XIX i la dècada dels 30 del segle XX i un clar exemple de treball remunerat, no d'un treball per a ocupar el temps.

Aquest tipus de treball del Mas de Barberans contrasta amb les persones que treballaven per a les cooperatives o l'empresa privada, on es percep una organització del procés de producció en què es pot establir una seqüenciació per dies de la setmana de les diferents fases del procés. Aquest tret es generalitza a les tres poblacions: Alfara de Carles, els Reguers (Tortosa) i Paüls. El treball, en determinades èpoques, era a *estall*. Si

s'arribava a la productivitat marcada a nivell familiar, el temps restant podia ser utilitzat per a produir per a les despeses pròpies, bàsicament per a comprar-se roba. Les noies joves treballaven hores extra per accedir a béns que difícilment podien aconseguir, com poden ser vestits o roba per a preparar-se l'aixovar. Aquest és un tret comú a les quatre poblacions objecte d'estudi.⁴

El llatar era un fet col·lectiu: les dones es reunien per a treballar en rogles. No era un espai exclouent sinó que integrava, tal com ja hem observat en la divisió del treball en el procés productiu, tots aquells membres de les famílies dependents com eren la gent gran i la canalla. Si bé l'espai físic eren les entrades quan feia fred i el carrer quan feia calor, les ombres a l'estiu prenen protagonisme i és sota diferents arbres, ramers i porxos on tenien lloc les trobades de llatadores. Si no hi havia arbres prop de casa es llatava a l'entrada i al tard se sortia al carrer. Els quatre pobles coincideixen a afirmar que qui treballava a la *pauma* era tot el poble. Afirment que només les quatre cases bones del poble no ho feien.

Quant a la conflictivitat social generada pel treball de la *pauma*, se n'ha percebut en diferents graus a les diferents poblacions. Als Reguers, on van coincidir en un mateix moment una empresa privada i una cooperativa obrera i més tard la mateixa empresa privada amb una cooperativa vertical, el conflicte social va ser important i digne d'un estudi exclusiu per la seva complexitat.

A Alfara de Carles, en confluïr diferents formes de comercialització en un poble petit, feia que hi haguessin petits conflictes. A Paüls la conflictivitat era mínima; gairebé tot el poble treballava per a un dels socis de la Industrial Palmera, que tenia una botiga de queviures al mateix poble. Existien relacions de clientelisme amb aquest senyor ja que li compraven les paumes, li venien els productes acabats i amb el saldo compraven queviures a la botiga. A Mas de Barberans, on el pes de l'autovenda era molt important, no es detecta conflictivitat social, només relacions de clientelisme amb els sarieros i amb el majorista que, a més, com en el cas de Paüls, tenia una botiga de queviures.

Els/les informants perceben el treball de la *pauma* com un treball dur i la majoria de persones que s'hi dedicaven no es feien objectes de *pauma* per mudar-se ni per decorar la llar. No és fins a finals dels anys 1990, quan comencen les fires artesanals de la comarca, que els objectes de *pauma* es comercialitzen com a peces decoratives.

Els resultats d'aquesta recerca, juntament amb d'altres estudis, serveixen de base del projecte museogràfic del futur Museu de la *Pauma*, que s'ubicarà al Centre de Desenvolupament Rural de Mas de Barberans (el Montsià).

NOTES

1. L'autora de l'article està realitzant una recerca sobre la regulació dels accessos als paumerals recollits als llibres d'establiments de Tortosa i comarca a partir del segle XX.

2. L'autora coordina un projecte bianual de recerca realitzat amb un ajut de l'Institut Ramon Muntaner. Títol: "Transaccions no dineràries de peces de *pauma* fetes a Mas de Barberans amb els pobles de les comarques del Baix Ebre, el Montsià, l'Alt i el Baix Maestrat, els Ports i el Mataranya". Sol·licitat pel Centre d'Estudis "Lo Lliscó" de Mas de Barberans conjuntament amb el Centre d'Estudis Senienç. 2008-2009.

3. Amb un ajut per a la realització de projectes de recerca etnològica a les comarques de l'Ebre al 2006, l'autora de l'article va realitzar una recerca cofinançada pel Consorci del Museu Comarcal del Montsià i l'Ajuntament de Mas de Barberans amb el títol *Relació dels treballadors i treballadores de la pauma de Mas de Barberans amb les cooperatives de pauma dels Reguers. Recull de memòria oral*. La conclusió principal és que tot i repetir els informants que treballaven per a les cooperatives dels Reguers ningú del Mas de Barberans no hi va treballar mai, sinó que treballaven per a la Industrial Palmera i per al majorista Ramon Gasco. Hi havia gent que portava els cabassos acabats i d'altres que els portaven sense ansar; llavors tenien unes persones que només ansaven. A Alfara de Carles, la Industrial Palmera tenia tres encarregats que gestionaven el negoci; a Alfara es feien tot tipus de cabassos per a la Industrial Palmera i es cosien els rotllets de lla-ta provinents de Mas de Barberans.

4. Aquest tret coincideix amb les artesanes del calat a Fuerteventura, on les noies joves treballaven hores extra per accedir a béns que difícilment podien aconseguir, com poden ser vestits o d'altres luxes (GUTIÉRREZ, 2006:28).

Inventari i documentació del fons etnològic sonor, no editat, del Museu del Montsià, relacionat amb el riu i el delta de l'Ebre

M. Carme Queralt Tomàs
Museu Comarcal del Montsià

El Museu Comarcal del Montsià, entitat contractant, ha fet l'IPEC-Documentació titulat "Inventari i catalogació del fons etnològic sonor, no editat, del Museu del Montsià, relacionat amb el riu i el delta de l'Ebre", en la convocatòria 2006-2007. El programa transcriu i documenta quaranta-una cintes de casset magnètiques del fons oral del Museu, que contenen un total de quaranta entrevistes fetes a vint-i-cinc informants diferents, relacionades temàticament amb l'àmbit geogràfic de l'Ebre i el delta de l'Ebre.

L'equip de treball el van formar Àlex Farnós Bel, director gerent del Museu, coordinador del programa; M. Carme Queralt Tomàs, antropòloga i conservadora del Museu del Montsià, que va realitzar una part de les entrevistes i transcripcions, l'adaptació de la "Base de dades d'enregistraments orals" de l'IPEC a la recerca ampliant la fitxa IPEC amb camps procedents de la "Fitxa del fons d'enregistraments del Museu del Montsià", i va introduir les dades a la fitxa resultant, fitxa que, juntament amb la digitalit-

zació de les fonts orals, conforma el contingut bàsic del programa i Montserrat Vilanova Ros, historiadora i col·laboradora del Museu del Montsià, que va realitzar entrevistes i aportar dades biogràfiques significatives sobre alguns dels informants i va realitzar la majoria de les transcripcions.

Aquest programa, tant pel lloc de residència o de procedència dels informants, com per les diverses temàtiques que es van desenvolupar durant les entrevistes (particularment les que se situen entre Amposta i la desembocadura de l'Ebre) pot ser complementari del fons oral que es va recollir en el programa de recerca anàlisi de l'IPEC "Anàlisi de la cultura fluvial i propostes de desenvolupament entorn de l'Ebre català", dut a terme entre 1995 i 1999 per la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona, en el tram de Tortosa a Riba-roja d'Ebre.

El fons sonor, no editat, del Museu del Montsià, iniciat el 1988, constitueix una part important del patrimoni immaterial del Museu, i s'ha anat conformant amb els enregistraments generats